

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Елеонора ПАЛИХАТА

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

У статті продемонстровано шляхи формування усномовленнєвого спілкування студентів вищих навчальних закладів, спрямованого на досягнення успіхів у професійно-комунікативній діяльності. Запропоновано теоретичні лінгводидактичні основи і завдання вправ, що сприяють удосконаленню красномовства у різних його формах.

Кожний громадянин українського суспільства зобов'язаний настільки досконало володіти рідною мовою, щоб могли високоякісно користуватися мовними засобами на професійному рівні для досягнення успіхів у різних життєвих ситуаціях. Культура мовлення виступає одним зі складників загальної культури кожної людини, що являє собою свідоме і цілеспрямоване використання мовних засобів, дотримання норм усної та писемної форм літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети і змісту висловлювання. Зазвичай культура фахового мовленнєвого спілкування, з одного боку, стосується правильності мови, відповідності її орфоепічним, акцентуаційним, граматичним, лексичним, словотвірним нормам, з другого — мовної майстерності, стилістичного чуття слова, доречності використання варіантних мовних форм, а з третього — удосконалення умінь і навичок публічного монологічного й еристичного красномовства. Процес формування культури професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів передбачає інтенсивну роботу над досягненням мовної освіти, що призведе до загальнокультурного розвитку індивідуума.

Мета статті — продемонструвати шляхи формування усномовленнєвого спілкування, спрямованого на досягнення успіхів у професійній діяльності — уміння повідомляти, аргументувати, переконувати, доводити, впливати таким чином, щоб перемогла спільна справа, а не амбіції окремих осіб, які її представляють.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати окремі завдання:

- 1) визначити методичні принципи навчання продукування монологічних текстів;
- 2) схарактеризувати методичні основи, на які опираються у процесі формування умінь і навичок професійного спрямування;
- 3) запропонувати перелік теоретичного матеріалу про полілог, що є незмінним предметом мовлення студентів при вивченні теми “Мистецтво публічного виступу”;
- 4) зосередити увагу на шляхах досягнення мовцем комунікативної мети;
- 5) подати тренувальні вправи, що сприяють удосконаленню публічного красномовства у різних формах.

Продукування текстів публічних висловлювань відбувається на основі загальнодидактичних і власне методичних принципів навчання української мови. До останніх належать: принцип єдності змісту і форми у продукованих текстах: висунення змісту в сильну текстову позицію (заголовок, епіграф) [1, 326]; принцип тісного поєднання розвитку мовлення і мислення; комунікативний принцип в усіх його проявах [3].

Відповідно до *принципу єдності змісту й форми*, студенти повинні усвідомлювати, що саме в єдності формальних (композиція, жанр, тип мовлення) та змістових (мета, тема, ідея) категорій тексту міститься ключ до розуміння шляхів його побудови. Ученими [3; 6; 7] розроблено структуру тексту з погляду зв'язків між категоріями форми та змісту, що містить поняття, з якими має бути знайомий студент перед продукуванням тексту. Іншим є принцип тісного поєднання розвитку мовлення й мислення. Єдність та взаєморозвиток процесів мовлення й мислення окреслює проблему формування в учнів уявлень про метамову та

метапізнання. Йдеться про осмислення та вербалізацію тих мисленневих та мовленневих дій та операцій, які виконуються учнями для досягнення тієї чи іншої комунікативної мети. Суть комунікативного принципу полягає уже в тому, що основною функцією мови в сучасному суспільстві є комунікативна, яка акумулює інші функції, адже саме в процесі взаємодії між індивідами комунікативної спільноти відбувається і обмін досвідом, і пізнання, і актуалізація цінностей, і розвиток особистості.

Продуктування висловлювань потребує розширення принципів, на які повинна спиратися методика мовленнєвого розвитку, побудована на комунікативній основі. Серед них назвемо ще принцип прагматичної спрямованості та принцип поетапного формування комунікативних дій та операцій.

Прагматичний аспект комунікації втілюється в ідеях педагогіки співробітництва, яка відроджується сьогодні в інтерактивних технологіях, що передбачає процес взаємодії, співпраці, підтримки та допомоги, успішне здійснення якого неможливе без сформованих навичок міжособистісного спілкування. Не менш важливими в цьому аспекті є володіння різними видами мовленнєвої діяльності, що є базовими елементами комунікативної компетенції індивіда.

Знань про мовлення як процес і продукт діяльності (текст), про ситуацію та сферу спілкування, а також умінь виконувати різні види мовленнєвої діяльності виявляється недостатньо, коли студентові необхідно самостійно створити повідомлення (не за готовим зразком), організувати колективну роботу за допомогою засобів спілкування. Студентам необхідно оволодіти прагматичним компонентом мовлення, зокрема тими його вимірами, які дозволяють на основі мети, завдань та потреб спілкування визначити структуру та мовні засоби повідомлення, тобто користуватися знаннями та уміннями для побудови оригінального висловлювання. Ці знання, уміння й навички визначають прагмалінгвістичну компетенцію мовної особистості.

У зв'язку з принципом прагматичної спрямованості постає також інший важливий принцип поетапного формування комунікативних дій та операцій. Адже комунікативна діяльність має такі ж компоненти, як і будь-який інший вид людської діяльності, а саме: мету, мотив, власне дії та операції і результат. Отже, навчання мовлення повинно відбуватися шляхом поетапного формування відповідних дій та операцій з повним їх усвідомленням, а внаслідок їх автоматизації вони переходять у внутрішній план та виконуються без аналізу кожного кроку. Такий спосіб опанування певним видом діяльності є достатньо ефективним, адже при потребі суб'єкт має змогу повернутися до нього і відкоригувати окремі кроки відповідно до нових умов діяльності. Формування тієї чи іншої діяльності передбачає не тільки навчання самої діяльності в операційному сенсі, необхідно навчати студента "орієнтуватися у предметі та умовах діяльності, формувати мотив, що стимулює та спрямовує цю діяльність; навчати тих засобів, без яких виконання певної діяльності є неможливе" [4, 294]. Названі завдання перебувають у тісному взаємозв'язку з прагматичним аспектом лінгвістики. Отже, навчання всіх видів мовленнєвої діяльності та засвоєння шляхів продуктування висловлювань повинно ґрунтуватися на системі ключових понять прагматики комунікації та текстотворення.

Основу продуктування висловлювань складають методи комунікативної організації роботи з текстом, які передбачають перетворення знань у способи дії для досягнення мовленнєвої мети. До них належить передусім *організація комунікативної діяльності студентів*, спрямованої на сприймання та осмислення навчального матеріалу про текст і його компоненти. Наприклад, ознайомлення з ознаками та властивостями тексту викладач здійснює за допомогою викладу готових узагальнень про ці поняття. Аналізуючи тексти, студенти усвідомлюють практичне значення цих ознак для текстотворення. Другим методом є *організація частково-пошукової діяльності учнів* (евристична бесіда). Засвоєння знань про текст неможливе без уявлення про комунікативний намір мовця, адресата повідомлення, тему й мету створюваного висловлювання. Названі поняття доцільно розглянути зі студентами у процесі евристичної бесіди. Наступний метод — це *інформаційно-рецептивний метод*, який має за мету провести *презентацію інформації про текст*, коли викладач визначає необхідний для засвоєння її обсяг. Вербалізується вона у формі опису, визначення, характеристики, пояснення, розповіді, огляду, міркування, тлумачення тощо. Студенти сприймають цю

інформацію, осмислюють, запам'ятовують. *Репродуктивний* метод дає можливість студентам за питаннями викладача відтворити матеріал, з яким вони встигли ознайомитися. *Проблемно-пошуковий метод* полягає у постановці проблеми та пропонуванні шляхів її розв'язання в умовах наявних протиріч, відомих студентам. Призначення цього методу полягає в демонструванні викладачем зразків наукового пізнання, де студенти контролюють доведеність цього руху, подумки стежать за його логікою, засвоюють етапи вирішення цілісної проблеми, зокрема в побудові тексту, призначеного для сприймання публікою.

Основний метод навчання творчої діяльності — *дослідницький*, який припускає готовність студента до цілісного розв'язання проблемного завдання, до самостійного проходження необхідних його етапів.

При вивченні теми „Мистецтво публічного виступу” студенти ознайомлюються: 1) з видами публічних виступів — монологічними (доповідями, промовами, лекціями, оглядами), діалогічними (бесідами, інтерв'ю, обговореннями, суперечками) і полілогічними (дискусією, диспутом, полемікою, дебатами), їх визначеннями, будовою тощо; 2) з видами промов — політичною, мітинговою, інформаційною, агітаційною, судовими (звинувачувальними, або прокурорськими, захисними, або адвокатськими, самозахисними, громадського обвинувачувальника, громадського захисника), офіційними (вітальна, свхаристична, прощальна, похоронна та іншими), їх характеристикою; 3) з видами доповідей (політична, звітна, ділова, наукова), їх характеристикою; 4) з композиційними частинами виступів (вступ, головна частина, висновки) та завданням кожної частини (вступ — викликати інтерес до теми передбачуваного виступу чи розмови, встановити контакт зі слухачами, підготувати слухачів до сприйняття виступу; головна частина — послідовно пояснити висунуті положення, довести їх правильність, підвести слухачів до потрібних висновків; висновки — підсумувати сказане, поживати інтерес до предмета виступу, підкреслити значення сказаного, поставити завдання, закликати до безпосередніх дій). Дейл Карнегі пропонує такі чотири види планів виступів: 1) викласти факти; аргументувати їх; закликати до відповідної дії; 2) розкрити якийсь недолік; показати, як його виправити; звернутися за допомогою; 3) вказати на становище, яке потрібно виправити; для цього необхідно вжити відповідні заходи; встановити причини, які обґрунтовують їх необхідність; 4) привернути увагу, викликати довір'я, викласти факти, пояснити переваги вашої позиції, навести мотиви, які спонукатимуть індивідів до дії.

Для того, щоб привернути увагу слухачів, оратор може застосувати такі прийоми: 1) звертання, 2) виклад мети виступу й огляд головних питань теми, 3) заклик до співпереживання, до співпраці; 4) питання до аудиторії, апелювання до її інтересів, до певних подій, географічних або погодних умов, до особи оратора; 5) урахування думок авторитетів чи відомих джерел; 7) гумористичні зауваження [8].

Студенти дізнаються, якими повинні бути частини виступу. Наприклад, вступ до ораторської промови вважають найважливішою частиною, яку слухають із найбільшою увагою, оцінюють оратора і зацікавлюються або не зацікавлюються ним. Якщо вступ поганий, то хоч би якою прекрасною була решта виступу, слухач сприймає промову без задоволення — настільки сильними є перші враження. Вступ повинен бути скромним і простим; оратор, починаючи говорити шанобливо, може помалу закрадатися в розум і серце своїх слухачів і після цього зробитися абсолютним володарем їхніх думок. Якщо думка скаче з предмета на предмет, якщо головне постійно переривається другорядним, тоді таку промову майже неможливо слухати. Потрібно побудувати план розмови так, щоб наступна думка впливала з попередньої, щоб був природний потік розмови, який, крім розумової, приносив естетичну насолоду. Кінець розмови повинен бути таким, щоб слухачі відчули, що далі говорити немає потреби.

Усі аспекти комунікації розподіляються на такі складники комунікативного акту, як: адресант, адресат, стосунки між ними, ситуація спілкування.

Компонентами поняттєвої основи мовленнєвого спілкування, що стосуються адресантів, є передусім мовленнєва інтенція, інакше, комунікативний намір, що визначається прагматичною потребою мовця. Комунікативний намір тлумачиться, як усвідомлена потреба людини у створенні висловлювання для досягнення мети спілкування. Поняття комунікативного наміру може кваліфікуватися як мотив продукування тексту, який відбувається шляхом вербалізації.

З погляду лінгводидактики, доведення вимагає від студентів включення таких елементів, як тези, аргументи, цитати, аналіз тексту та підведення підсумків роботи у вигляді повторення тези. При цьому можна застосувати доведення від супротивного, послідовний аналіз та поточний висновок, градації аргументів тощо.

Процес переконання застосовується переважно в тому випадку, коли предмет доведення очевидний або у студента відсутні знання, необхідні для аргументації висловленого.

Необхідним компонентом публічного виступу є дотримання відповідних правил спілкування, яких має дотримуватися мовець, незалежно від умов створення, стилю чи жанру побудови тексту: висловлювання має містити не більше й не менше інформації, ніж потрібно для досягнення мети повідомлення, правдивим, доступним, образним, ясним і зрозумілим. Є також інші правила спілкування, яких необхідно дотримуватися, зокрема етичні, соціальні та естетичні. Знання цих правил є порівняно достатнім. Вивчення етики та культури спілкування передбачено розробленою програмою української мови за професійним спрямуванням, що відповідає прагматичним компонентам мовленнєвої комунікації.

У процесі продукування й проголошення публічних виступів важливим компонентом виступає настанова мовця, яка тлумачиться як контекстуальні виміри висловлювання, що задаються його автором, непрямі смисли, натяки тощо. У процесі роботи над продукуванням і проголошенням висловлювань особа мовця набуває неоднозначного тлумачення.

Водночас не повинна бути порушена двостороння сутність процесу комунікації. Цього можна буде досягти лише за рахунок перетворення тексту на повноцінного учасника комунікативного процесу. Для цього необхідно збільшити комунікативну активність текстової інформації. Важливою є потреба враховувати портрет співрозмовника, що розцінюється як оцінка мовцем рівня інформованості комунікативного партнера з певного питання. Оскільки комунікація, незалежно від її форми (діалог чи монолог), завжди адресована комусь (передбачає певну реакцію адресата), то автор повідомлення неодмінно повинен враховувати інтереси, погляди, переконання, здатність до взаєморозуміння свого реального чи гіпотетичного співрозмовника. Таким чином, продукування тексту студентом завжди повинно бути зорієнтоване на певного адресата. Ставлення мовця до запропонованої інформації виявляється в оцінці змісту висловлювання. Залежно від ставлення мовця до змісту та мети повідомлення відбувається розподіл змістових акцентів: відповідно до важливості інформації застосовуються засоби іронічності, сарказму, поваги, емоційності викладу, прийоми інтимізації тощо. Без урахування цих аспектів продукування різних текстів або висловлювань формалізується.

Робота на заняттях з української мови за професійним спрямуванням визначається прагматичними параметрами комунікації, а саме, більш свідомому ставленню до власного мовлення кожного студента; засвоєнню умінь і навичок програмувати власне висловлювання відповідно до поставленої мети й завдань; виробленню умінь аналізувати та продукувати тексти, зокрема публічні виступи, на основі заданих прагматичних завдань комунікативного акту; розвитку прагматичної та комунікативної компетенції студента [9].

Такий підхід до вивчення тексту можна назвати діяльнісним, оскільки вивчення всіх параметрів та компонентів тексту буде підпорядковано основній меті — навчити студентів будувати, реалізовувати та коригувати програму будь-якого виду мовленнєвої діяльності. Створюючи або сприймаючи певний текст та усвідомлюючи всі етапи його становлення, студент здійснює добір мовних засобів відповідно до основних параметрів тексту, без яких існувати не може.

Студент усвідомлює, що кожен текст містить у собі певну кількість інформації, яка є показником його інформаційного насичення. Кожен текст, висвітлюючи певні факти, міркування, враження, містить у собі визначену кількість інформації, яка поділяється на *нову* та *відому*. Цінною вважається нова інформація, що реалізується через оригінальність авторського погляду на висловлювану проблему, предмет повідомлення.

Крім ознаки інформаційності, виділяється така текстова ознака, як адресованість, спрямованість тексту на адресата повідомлення. Суттєвою ознакою висловлювання мовця є зверненість його до кого-небудь, тобто адресованість [2, 448]. Адресат повідомлення набуває нових якостей, виконує функцію одного з визначальних факторів при виборі майбутнього

тексту. Щоб вибудувати оптимальну систему роботи над текстом, мовець повинен враховувати не тільки власні інтереси та мотиви, а й усвідомлювати психологічні риси і потреби співрозмовника [5, 9]. Розуміючи, що люди створюють текст один для одного [2, 471], абсолютно доцільним уявляється вивчення поняття адресата тексту, модель якого виявляється за допомогою адресованості — доступності, модальності тексту. Категорія модальності тексту виявляється у функційно-змістових типах мовлення, які презентують у тексті певний зміст через його відношення до об'єктивної дійсності через звичні категорії — простір, час, причину, ситуацію тощо.

Важливо ознайомити студентів із якостями, якими повинен володіти оратор: оптимально використовувати свою індивідуальність; готуватися до виступу заздалегідь, бути енергійним, мати бездоганний вигляд, посміхатися, вести спілкування невимушено, стояти під час виступу, лекції чи промови в освітленому місці, бути врівноваженим, використовувати лише природні жести й міміку тощо.

Для вироблення умінь і навичок ораторського мистецтва можна запропонувати тренувальні вправи, завдяки яким студенти удосконалюватимуть набуті у школі уміння й навички публічного красномовства. Для ознайомлення з жанрами публічних виступів можна запропонувати такі завдання:

1. Ознайомитися зі зразком публічного виступу. Сформулювати мету поданого висловлювання. Скласти план публічного виступу, дати йому характеристику.

2. Користуючись тлумачним словником, пояснити значення слів: риторика, гомілетика, оратор, софісти, поліс, диспутовати, дискутувати.

3. Прочитати запропонований текст “Слово над гробом Шевченка” Пантелеймона Куліша. Визначити, до якого виду публічних виступів він належить, аргументуючи власну думку [8, 11–12].

Після засвоєння студентами матеріалу про композицію виступу викладач пропонує такі завдання:

1. Прочитати висловлювання знаменитих людей про композиційні частини виступу.

2. Прочитати проповідь єпископа Софрона Мудрого. Визначити в ньому композиційні частини й назвати проблеми, описані в основній частині.

3. Підготувати вступну частину виступу на тему: “В чому полягає сенс життя?”

Закріплення теми “Техніка підготовки до публічного виступу” може відбуватися за допомогою виконання таких завдань:

1. Прочитати поради Д.Карнегі про підготовку до публічного виступу.

2. Ознайомитися з пам'яткою “Як готуватися до публічного виступу”.

3. Провести бесіду за прослуханою промовою, яку було виголошено на початку ХХ століття під час засідання Національної асоціації нерухомості США, за такими запитаннями:

1) Як розпочав оратор підготовку до виступу? (Усамітнювався, розмірковував, виношував свої ідеї, планував).

2) Які матеріали потрібно було використати для підготовки цієї промови? (Архівні, географічні, економічні, енциклопедичні, фактичні, статистичні та інші).

3) Чим зацікавив оратор слухачів в основній частині виступу? (Блискучим описом економічного розвитку Філадельфії — колиски США, точністю вислову, вишуканістю оформлення думки, доступністю, виразністю й вирозумілістю кожного інформаційного повідомлення, насиченістю фактами і стислими формами їх вираження, душевністю і ритмом, любов'ю до найбільшого промислового центру країни і його мешканців, які створили це місто найгарнішим у світі).

4) Що особливо вразило вас у цій промові? (Все. А особливо кінцівка, в якій ідеться про панування в США таких ціннісних орієнтирів американців, як американський дух свободи — спадщина предків; дотримання вимог Декларації незалежності; поширення і підтримування незалежності і факелу свободи; розуміння того, що Дзвін свободи — безцінна реліквія Америки — надихає американських громадян до звитяжної праці, завдяки якій вони мають можливість жити заможнo, поширювати американський дух, щоб з Божого дозволу уряд Вашингтона міг стати натхненником усього людства).

5) Як виголосив цю промову оратор? (Із пристрастю, запалом, щирістю, захопленням).

6) У якому випадку цей виступ міг би зазнати фіаско? (Якби промовець виступав мляво, сухо, бездушню).

7) Які почуття у вас викликав зміст почутої промови? (Можливо, почуття жалю, безпорадності, навіть заздрості; бажання знайти винного за те, що маючи таку велику історію, у нас не культивується свободолюбивість, любов, взаємоповага і взаємопідтримка, дружба; прогресує продажність, бідність, жебрацтво, здириство, хабарництво, ненажерливість, ненависть тощо; відсутність стійкості й рішучості, невміння й небажання таврувати те, що нам заважає — зокрема, ілюзорного комунізму і його прибічників тощо).

Після вивчення промови та її видів пропонуються такі завдання:

1. Прочитати запропоновані тексти, визначити, до якого виду публічного виступу вони належать і чому.

2. Заслухати пам'ятку з побудови інформаційної, агітаційної та інших видів промов, запропонованих П. Сопером.

3. Зачитати схему оцінки інформаційної промови.

4. Зачитати пам'ятку, як готувати доповідь.

5. Прослухати текст і довести, чи можна його використовувати для початку доповіді на тему "Без верби й калини нема України" [8, 60].

Через увесь курс української мови за професійним спрямуванням червоною ниткою проходить активна робота над засвоєнням мовно-мовленнєвих знань і формування умінь і навичок продукування текстів монологічних публічних виступів, а також висловлювань у процесі навчального діалогічно мовленнєвого спілкування.

Продовження досліджуваної проблеми вбачаємо у виробленні методики навчання студентів вищих навчальних закладів еристичного красномовства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа: Учебник для вузов. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. — 464 с.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. — М.: Художественная литература, 1986. — С. 428–472.
3. Донченко Т. К. Власне методичні принципи навчання української мови. // Українська мова і література в школі. — 2004. — № 2. — С. 2–4.
4. Ильясов И. И. Рябова Т. В. Концепция управления усвоением и обучением иностранному языку // Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения языку: Сб. ст. / Под ред. А. А. Леонтьева. — М.: Изд-во МГУ, 1970. — С. 5–26
5. Непийвода Н. Інтерактивна стилістика // Стиль і текст: Збірник наукових праць. — К.: Видавництво інституту журналістики, 2003. — С. 6–17.
6. Нікітіна А. В. Лексико-стилістичний аналіз тексту як засіб удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів 5–7 класів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсон. пед. ун-т — Херсон, 2000. — 213 с.
7. Одинцов В. В. Стилистика текста. — М.: Наука, 1980. — 263 с.
8. Палихата Е. Я. Уроки рідної мови. Елементи практичної риторики. 10–11 класи: Книга для вчителя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2002. — 88 с.
9. Українська мова (за професійним спрямуванням): Програма навчального курсу для нефілологічних факультетів вищих навчальних закладів України / Уклад. Л. Струганець, Е. Палихата, М. Пігур // Дивослово. — 2006. — №9. — С. 36–52.

Стефанія ЯВОРСЬКА

КОМЕНТОВАНІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОМИЛОК

У статті схарактеризовано форми роботи, які практикують учителі-словесники для досягнення грамотності учнів, шляхи уникнення розриву між теоретичним і практичним матеріалом на уроці. Визначено й обґрунтовано види коментованого письма і методику їх проведення.

Загальноновизнано, що більшість учнів середньої школи мають низьку успішність з української мови. Це підтверджують письмові роботи випускників шкіл і вступників до вищих